

ƏLİYEV TALEH

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu

elmi işçi, dissertant

E-mail: taleh.ali@mail.ru

ƏLİCAN VƏ TÜR-YANÇAY HÖVZƏSİNİN KÜP QƏBİRLƏRİ

Açar sözlər: antik, abidə, qəbir, tayfa, alban*Ключевые слова:* античный, памятник, могила, племя, албан*Key words:* antique, monument, grave, kin, Albanian

Qafqaz Albaniyasının mühüm tərkib hissəsi olmuş Əlican və Tür-yançay vadisinin Kür sahili boyu əraziləri (Şəkil 1), yəni cənub hissəsi küp qəbirləri mədəniyyətinin yayıldığı ərazilərdəndir. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində, o cümlədən, son illərdə aparılmış arxeoloji qazıntı və elmi tədqiqat işləri burada həm antik dövrə, həm də ilk orta əsrlər dövrünə aid alban küp qəbirlərinin qalıqlarını aşkara çıxarmağa imkan vermişdir. Bu tip qəbir abidələri əraziyə yaxın yerlərdə hələ XX əsrin ortalarından məlum olsa da, son tədqiqatlar sözü gedən bölgənin araşdırılmasına xidmət etmişdir. Ərazinin Qəbələ və Mingəçevir kimi iri yaşayış yerlərinin arasında yerləşməsi buranın həyat tərzinə böyük təsir göstərmişdir. Əlican və Tür-yançay vadisinin küp qəbirləri, əsasən, Yevlax rayonunda Saxsılı Köbər, Səmədabad, Nərimankənd, Yəldili, Ağdaş rayonunda Nemətabad, Əmirarx, Zərdab rayonunda Hüseynxanlı, Xanməmmədli, Ucar rayonunda Bərgüşad, Göyçay rayonunda Ərəbcəbirli kəndləri yaxınlığında tədqiq edilmişdir.

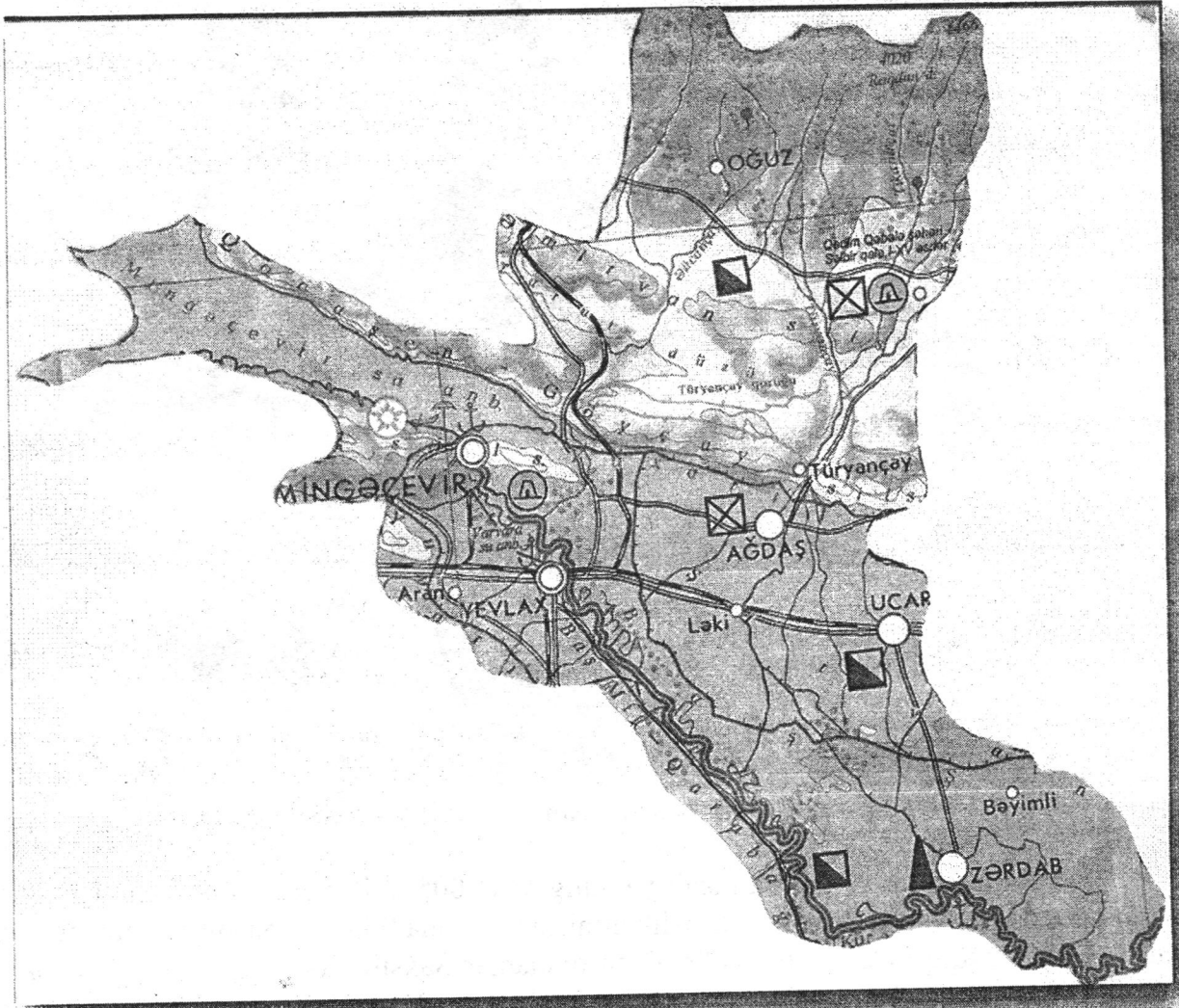
Zərdab rayonunun Xanməmmədli kəndi ərazisindən təsərrüfat işləri zamanı 1973-cü ildə kəndin cənub-qərbində meliorasiya işləri zamanı 1,5 m dərinlikdə küp qəbir aşkar olunmuşdur. F.Osmanov bu qəbiri II – I əsrlərə aid etmişdir. Skelet yarım-bükülü vəziyyətdə qoyulmuş, yanından serdolik munucuqlar, korroziyaya uğramış qısa xəncər, sadə naxışsız gil qablar tapılmışdır. Mərhumun alın hissəsinə sikkə qoyulmuşdur. Numizmatik material Parfiya Arşakilərindən olan I Oroda məxsusdur (e.ə. II əsr). Sikkənin aversində hökmdar I Orodun adı, reversində isə günəş təsvir olunmuşdur. Qəbirdən 1 m kənardə ocaq izləri də tapılmışdır. Ərazinin digər hissəsində üzərində ərəb əlifbası ilə yazı olan məişət qabları və çiraqlar da aşkar olunmuşdur (1; 2). Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli 132 nömrəli qərarı ilə Xanməmmədli küp qəbirləri nekropolu ölkə əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısına daxil edilmişdir.

Zərdab rayonunun Təzəkənd ərazisindən təsərrüfat işləri zamanı keramika nümunələri əldə olunmuş, 2012-ci ildə isə yer şümləmə prosesi zamanı kiçik küp qəbir də dağıdılmışdır. Qeyd etdiyimiz maddi mədəniyyət nümunələri kəndin əkin sahələrinin yerləşdiyi ərazidə, Zərdab – Dəli Quşçu yolunun sağ hissəsində üzə çıxarılmışdır. Boğaz hissəsi dar olan tayqulp qab isə son antik – ilk orta əsrlərin başlanğıcına aiddir (2).

Ucar rayonunun Bərgüşad kəndi yaxınlığında Adsız təpə abidəsində aparılmış arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində antik dövrə aid küp qəbirləri aşkar olunmuşdur. Qəbirlərin hündürlüyü 2 metrə çatır. Burada ölümlər arxası üstə uzadılmışdır. İstiqamətinə görə digər ərazilərdəki eyni tip qəbirlərdən fərqlənir. Əldə olunmuş bəzək əşyaları, keramika məmulatı və s. əsasən Bərgüşad küp qəbirlərini e.ə. III – b.e. II əsrlərinə aid etmək mümkündür (3).

Göyçay rayonu ərazisində Ərəbcəbirli kəndinin qərbində də keçən əsrin 70-ci illərində arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində küp qəbirləri öyrənilmişdir. Lakin bu qəbirlər inşaat işləri zamanı dağıdılmışdır. Qəbirlərdən metal asmalar, gümüş və tunc qolbaqlar, gümüş, tunc və mis üzüklər, sığalar və muncuqlar tapılmışdır. Əşyalar, əsasən, metal və şüşə məmulatından ibarətdir. Bəzək əşyalarının üzərində həndəsi və zoomorf təsvirlət vardır. Diqqəti daha çox cəlb edən ilan təsviridir. Əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinə əsasən Ərəbcəbirli küp qəbirlərinin ilk orta əsrlər dövrünə aid olduğunu söyləmək olar (3).

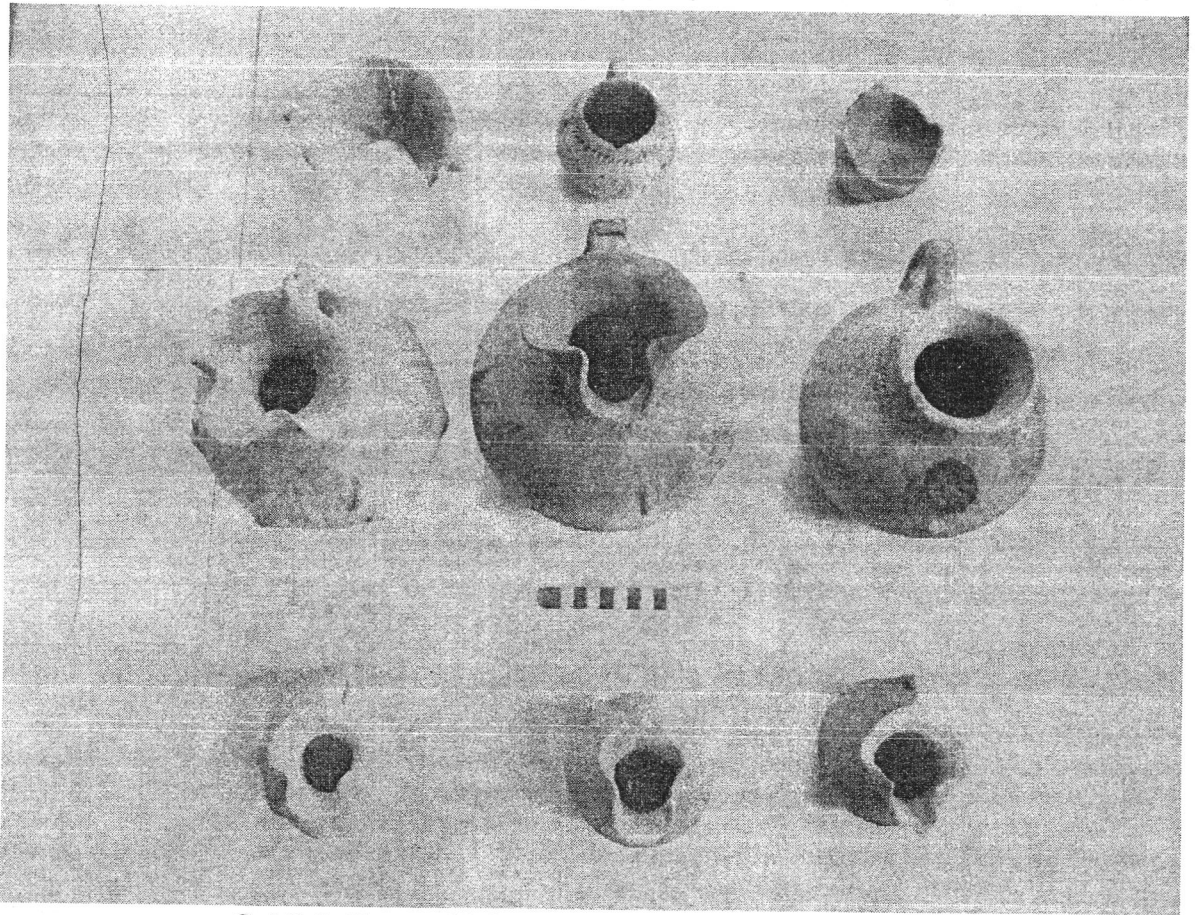
Keçən əsrin 80-ci illərində Yevlax rayonunun Saxsılı Köbər ərazisində Ə.Əliyev, V.Məmmədov, T.Əliyev və A.Ələkbərovun iştirakı ilə yaşayış yeri yaxınlığında yerləşən küp qəbirləri öyrənilmişdir. Burada 7 ədəd küp qəbri tədqiq olunmuşdur. Qəbirlərin istiqaməti şimal-qərbə doğrudur. Ölülər yarımökülü vəziyyətdə, sağ böyrü üstündə, bəzilərinə isə sol böyrü üstə dəfn olunmuşdur. Dəfn olunan şəxslərin boyu orta hesabla 160-170 sm olmuşdur. Müşahidələr göstərir ki, antropoloji cəhətdən kaspı tipinə aid olan ölülər alban əhalisi olmuşdur (4).

Şəkil 1. Əlican və Türyançay hövzəsinin fiziki xəritəsi

Saxsılı Köbər küp qəbirlərindən əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri aşağıdakılardır: nehrələr, təkqulp camlar, adi camlar, dopular, dolçalar, kuzə formalı qab və nəmək-

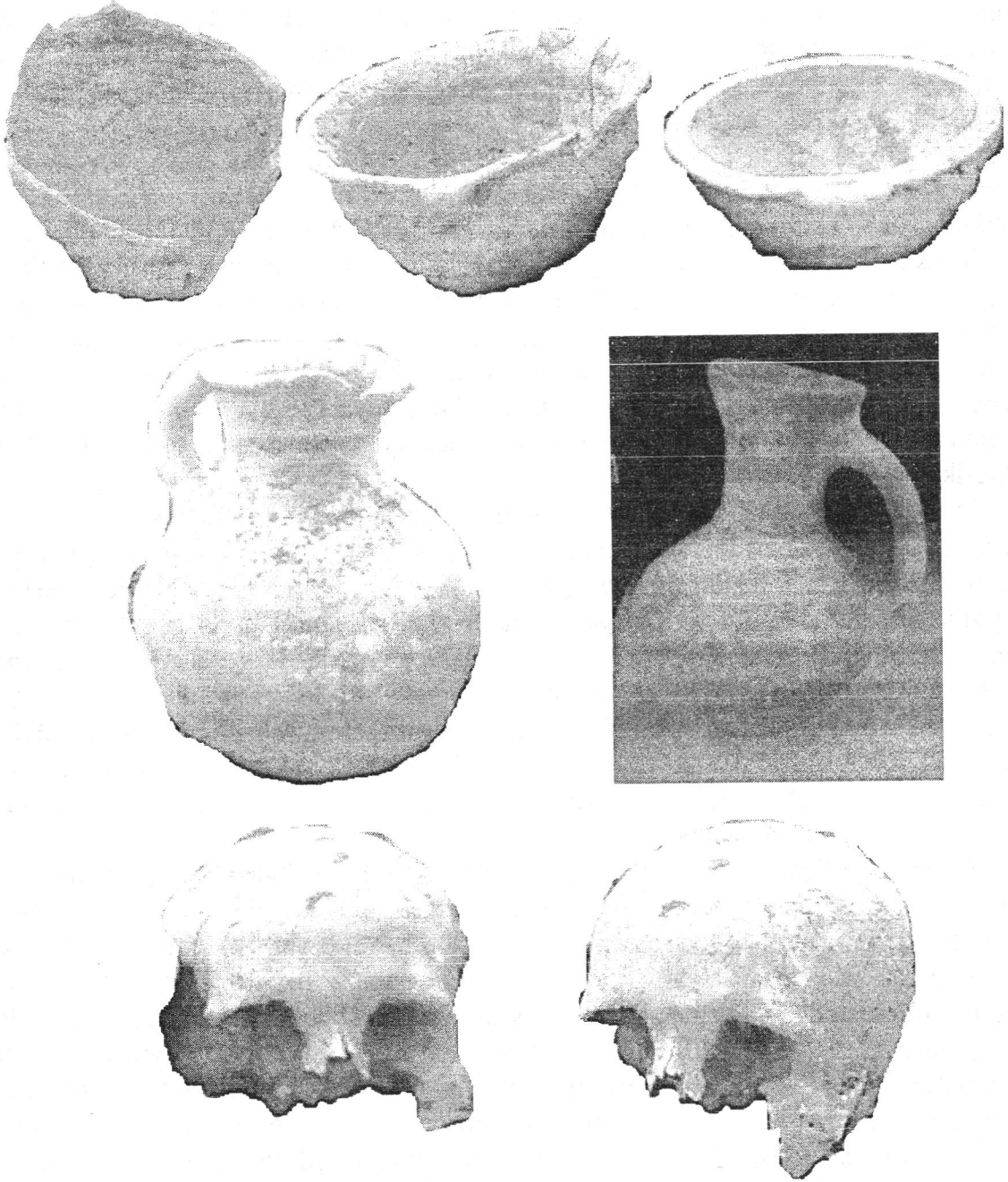
danlar. Camlar, əsasən, qırmızı rəngdə olub, ağzının diametri 10-12 sm, oturacağı 5-7 sm, hündürlüyü 5-6 sm-dir. Əldə olunmuş saxsı məmulatının əksəriyyəti qırmızı və açıq qırmızı, bəziləri isə tünd qırmızı rənglə boyanmışdır. Kuzə formalı qabın ağzının diametri 12 sm, hündürlüyü 30 sm, oturacağının diametri isə 17 sm-dir. Buradan 17 ədəd muncuq və 2 ədəd gümüşdən hazırlanmış asma bəzək əşyası da tapılmışdır. Saxsılı Kərbər küp qəbirlərində ümumi cəhət saxsı məmulatının eyni materialdan olması, o cümlədən, qəbir küplərinin üfüqi vəziyyətdə basdırılmasıdır. Fərqli cəhəti də odur ki, qəbir daxilində skeletlərin üz hissəsi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müxtəlif istiqamətlərdə dəfn olunmasıdır. Ə.Əliyev Saxsılı Kərbər küp qəbirlərinin e.ə. III – I əsrlərinə aid etsə də, M.Xəlilov buradan aşkar olunmuş bişmiş kərpiclərin Qəbələ və Mingəçevirin ilk orta əsr bişmiş kərpicləri ilə oxşarlığını nəzərə alaraq həmin qəbirlərdən bəzilərinin IV – V əsrlərə aid etmişdir. Ümumilikdə, buradakı küp qəbirləri antik dövrün sonu – ilk orta əsrlərin başlanğıcına aid etmək daha doğru olardı (4).

Şəkil 2. Kərbər qəbirlərindən əldə edilmiş saxsı məmulatı

Yevlax rayonunun Yəldili kəndi yaxınlığında 2005-ci ildə BTC marşrutu üzrə aparılan arxeoloji tədqiqatlara V.Əsədov rəhbərlik etmişdir. Burada 9 küp qəbir öyrənilmişdir. Bunlardan üçü daha dəqiq tədqiq edilmişdir. Dəfn olunanlar Saxsılı Kərbər küp qəbirlərindəki kimi 160-170 sm boyunda idi. 1 saylı küp qəbrin şimal tərəfində iki küpə aşkar olunmuşdur. Bu tip qablar e.ə. II – b.e. II əsri üçün xarakterikdir. Burada skelet sağ böyrü üstə dəfn olunmuşdur. Buradan, həmçinin, tunc qolbaq və digər bəzək əşyaları da tapılmışdır. 2 saylı qəbirdə də skelet sağ böyrü üstə dəfn olunmuşdur. Skeletin dizləri tərəfdə 2 ədəd piyalə və kiçik dopu qoyulmuşdur. Piyalələr narıncı rəngdədir. 3 saylı qəbirdə də skelet bükülü vəziyyətdə və başı şərqə doğru dəfn olunmuşdur. Mərhumun ətrafına müxtəlif saxsı qablar düzülmüşdür. Bunlara

kiçik həcmli piyalə, kiçik həcmli kasa tipli qab, kiçik həcmli dopu və dar boğazlı küpə daxildir. Bu tip qablar Mingəçevir küp qəbirləri üçün də xarakterikdir. Ümumilikdə, 3 saylı qəbirdə 19 saxsı qab aşkar olunmuşdur (5).

Şəkil 3. Yevlax və Zərdab rayonu ərazisindən əldə ölümmüş saxsı məmulatı və insanın kəllə sümüyü

BTC marşrutu üzrə M.Mustafayevin rəhbərliyi ilə Nemətəbad yaxınlığında 2004-cü ildə 2 küp qəbir öyrənilmişdir. Qəbirlər 2,5 metr dərinlikdə aşkar olunmuşdur. 1 saylı qəbirdə skeletin ayaq tərəfində dolça, baş tərəfində isə cam, pastadan muncuqlar (40 ədəd), 5 ədəd

tunc boyunbağı və qolbaq, zıncırov və pul qoyulmuşdur. Burada küpün oturacağına yaxın hissədə dəfn zamanı oyuq açılmışdır. 2 sayılı qəbirdə ölü sağ böyrü üstə və bükülü vəziyyətdə dəfn olunmuşdur. Skeletin boynundan 10 ədəd pastadan muncuq, tunc qolbaq, üzük, 2 ədəd düymə və sırğa tapılmışdır. Keramika nümunələri içərisində lüləli qab parçaları və qulpsuz camlar üstünlük təşkil edir. Saxsı nümunələri, əsasən, açıq qırmızı, açıq sarımtıl və açıq qəhvəyi rəngdədir. Şüşədən hazırlanmış muncuqlar isə, əsasən, sarımtıl, mavi və yaşıl rənglərdədir. Əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələrinə əsasən Nemətabad küp qəbirləri e.ə. II – I əsrlərə aid edilmişdir (6).

2004-cü ildə BTC marşrutu üzrə M.Mustafayev tərəfindən Ağdaş rayonu ərazisində Türyançay yaxınlığında daha bir küp qəbir öyrənilmişdir. Burada da qəbir abidəsi 2,5 metr dərinlikdə tədqiq edilmişdir. Küp qəbirdən tayqulp qab, 2 ədəd süddan biçimli qab, bardaq tipli qab aşkar olunmuşdur. Skeler böyrü üstə, bükülü vəziyyətdə və cənub-qərb istiqamətində dəfn olunmuşdur. Qəbir abidəsindən 7 ədəd keramika nümunəsi tapılmış və elmi cəhətdən öyrənilmişdir. Qablar, əsasən, açıq qırmızı, açıq sarımtıl və qırmızımtıl rənglərdədir. İri həcmli tayqulp qabın hündürlüyü 23 sm, süddan biçimli qablardan birinin hündürlüyü 6,5 sm, digərininki isə 12,5 sm-dir. Bardaq tipli qabın hündürlüyü 4,5 sm, camın hündürlüyü 6,5 sm və dopunun hündürlüyü 7,5 sm-dir. Bu maddi mədəniyyət nümunələri e.ə. I – b.e. I əsri üçün xarakterikdir (7).

M.Mustafayev tərəfindən 2004-cü ildə Ağdaş rayonunun Əmirarx kəndi yaxınlığında digər iki küp qəbir öyrənilmişdir. Qəbirlər aralarındakı məsafə 60 sm-dir. 1 sayılı küp qəbirdə dolça tipli saxsı qab, 8 ədəd muncuq aşkar olunmuşdur. 2 sayılı küp qəbirdə skelet dağılmış vəziyyətdə idi. Buradan dolça tipli qab, pasta və şüşədən hazırlanmış 16 ədəd muncuq tapılmışdır. Aşkar olunmuş saxsı məmulatı, əsasən, açıq qırmızımtıl, açıq sarımtıl, açıq çəhrayı və açıq qəhvəyi rənglərdədir. Bardaq tipli qabın hündürlüyü 18 sm, süddan biçimli qablardan birinin hündürlüyü 20 sm, digərininki isə 28,5 sm-dir. İkiqulplu küpün hündürlüyü 44 sm, küpənin hündürlüyü isə 26,5 sm-dir. Muncuqlar içərisində silindrik formalı, boruvari olanları üstünlük təşkil edir. Arxeoloji tədqiqatlar hər iki küp qəbrini e.ə. III – I əsrlərə aid etməyə imkan vermişdir (8).

Beləliklə, Əlican və Türyançay hövzəsində arxeoloji cəhətdən tədqiq olunmuş küp qəbirlər içərisində həm antik, həm də ilk orta əsr qəbirləri mövcud olmuşdur. Qafqaz albanlarına məxsus bu qəbir tipləri Azərbaycanın Kür sahili boyu digər yerlərində də tədqiq edilib öyrənilmişdir. Son illərdə Salyan rayonu ərazisində Babazanlı yaxınlığında küp qəbirlər nekropolu (A.Məmmədov, T.Əliyev, M.Rəcəbov tərəfindən) (Şəkil 2) üzə çıxarılmışdır (9). Qeyd edək ki, aşkar olunmuş həmin küp qəbirlər arasında oxşarlıq olduqca böyükdür ki, bu da qədim albanlara məxsus qəbir abidələrinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlican və Türyançay hövzəsində aparılan arxeoloji qazıntı və çöl-tədqiqat işləri nəticəsində öyrənilmiş küp qəbirləri (Şəkil 3) alban maddi mədəni irsinin tədqiqində yeni töhfələr vermişdir (10). Ərazidə gələcəkdə də bu tip abidələrin araşdırılması nəzərdə tutulur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Bəşirov C. "Əkinçi", 2009, 28 sentyabr, N 36, s. 3
2. Əliyev T.V. Zərdab rayonuna ezamiyyətin nəticələri haqqında hesabat, Bakı, 2013, 10 s.
3. Vəlişov N.T. Ucar rayonu və onun toponimiyası, Bakı, 2005, 252 s.

4. Əliyev Ə.Ə. Yevlax rayonu ərazisində aşkar olunmuş küp qəbirləri haqqında // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, № 2, Bakı, 1989, s. 61-67
5. Əsədov V.A. Yəldili küp qəbirləri // Azərbaycan arxeologiyası, Bakı, «Khazar University», 2006, № 1-4, səh. 120-125
6. Mustafayev M.M. BTC marşrutunun 237-ci km-də antik dövrə aid qəbir abidələrinin qazıntısının qısa hesabatı, Bakı, 2005, 16 s.
7. Mustafayev M.M. BTC marşrutunun 194-cü km-də antik dövrə aid qəbir abidəsinin qazıntısının qısa hesabatı, Bakı, 2005, 9 s.
8. Mustafayev M.M. BTC marşrutunun 204-cü km-də antik dövrə aid qəbir abidəsinin qazıntısının qısa hesabatı, Bakı, 2004, 7 s.
9. Məmmədov A.M. Salyan (Dəmir dövründən – orta əsrlərədək) (tarixi – arxeoloji icmal), Bakı, “Elm”, 2011, 62 s.
10. Алиев Т.В. Античные и средневековые могильные памятники Евлах-Мингечевирского региона // «Гилея: научный вестник», Киев, 2013, выпуск 71, № 4, с. 378-381

TALEH ALIYEV

*The Institute of Archaeology and Ethnography of NASA
scientific worker, candidate for a degree*

THE PITCHER GRAVES OF THE BASIN OF ALIJAN AND TURYANCHAY

The article is dedicated to the study of the pitcher graves of the antique and early middle ages period of the basin of Alijanchay and Turyanchay. The author chronologically gives the information about these monuments in the article. It has given the classification of the different types of the graves and materially-cultural samples, which had found during the archeological excavations. In the article, aside the Albanians is also spoken about the grave monuments of other tribes, which had received to the territory of the Caucasian Albania from north. The pitcher graves were analysed in the comparative form and explored with scientific sides.

ТАЛЕХ АЛИЕВ

*Институт Археологии и Этнографии НАНА
научный сотрудник, диссертант*

КУВШИННЫЕ МОГИЛЫ БАСЕЙНА АЛИДЖАН И ТУРЯНЧАЙ

Статья посвящена исследованию кувшинные могилы бассейна Алиджан и Турянчай. В статье автор в хронологической последовательности дает сведения об этих памятниках. Дается классификация кувшинные могилы и найденных из них материально-культурных образцов, обнаруженных в местности во время археологических раскопок. В статье, помимо албан, также говорится о могильных памятниках племен, пришедших на территорию Кавказской Албании с севера. Кувшинные могилы были анализированы в сравнительной форме и исследованы с научной стороны.

Rəyçilər: t.e. d. A.Məmmədov, t.e.d.Q.S.İsmayılov

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu «İlk orta əsrlər arxeologiyası» şöbəsinin 07.06.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №06).